

RAZPRAVA KULTURNA DEDIŠČINA – ZAKAJ, KAKO IN KDO?

Zbornica za arhitekturo in prostor Slovenije, 30. januar 2025, 18:00 do 20:15,
pritlični prostori ZAPS – Hiša arhitekture, Vegova 8, Ljubljana

posvet v obliki Zbora ZAPS

Uvodni prispevek na zboru: prof. dr. Sonja Ifko, izr. prof. Aleksander Ostan in doc. dr. Miloš Kosec

Udeleženci (skupaj 55): Tatjana Adamič, Blaž Babnik, Rok Benda, Dušan Blatnik, Matevž Čelik Vidmar, Hana Brus, Nejc Černigoj, Maja Debevec, Mihael Fabijan, Jerneja Fisher Knap, Slavko Gabrovšek, Gregor Gregorčič, Mojca Gregorski, Jon Grobovšek, Arijana Haskaj, Jure Henigsman, Denis Hitrec, Jernej Hudolin, Sonja Ifko, Luka Javornik, Marija Kambič Režek, Andraž Keršič, Anja Koršič Mravlje, Miloš Kosec, Vlado Krajcar, Petra Krajner, Špela Kryžanowski, Marjana Lesar Slovnik, Kaja Lipnik Vehovar, Darja Marinček Prosenc, Aleš Mlakar, Aleksander Ostan, Nataša Pavlin, Darja Pergovnik, Lucija Perko, Robert Peskar, Urška Podlogar Kos, Irena Potočnik, Jernej Prijon, Mateja Ravnik, Matevž Remškar, Helena Seražin, Mojca Sfiligoj, Tanja Simonič Korošak, Gašper Skalar, Špela Spanžel, Mima Suhadolc, Urška Suhadolc, Judita Thaler, Nataša Ülen, Tadej Urh, Petra Vertelj Nared, Aleš Vodopivec, Barbara Žižič in Rok Žnidaršič

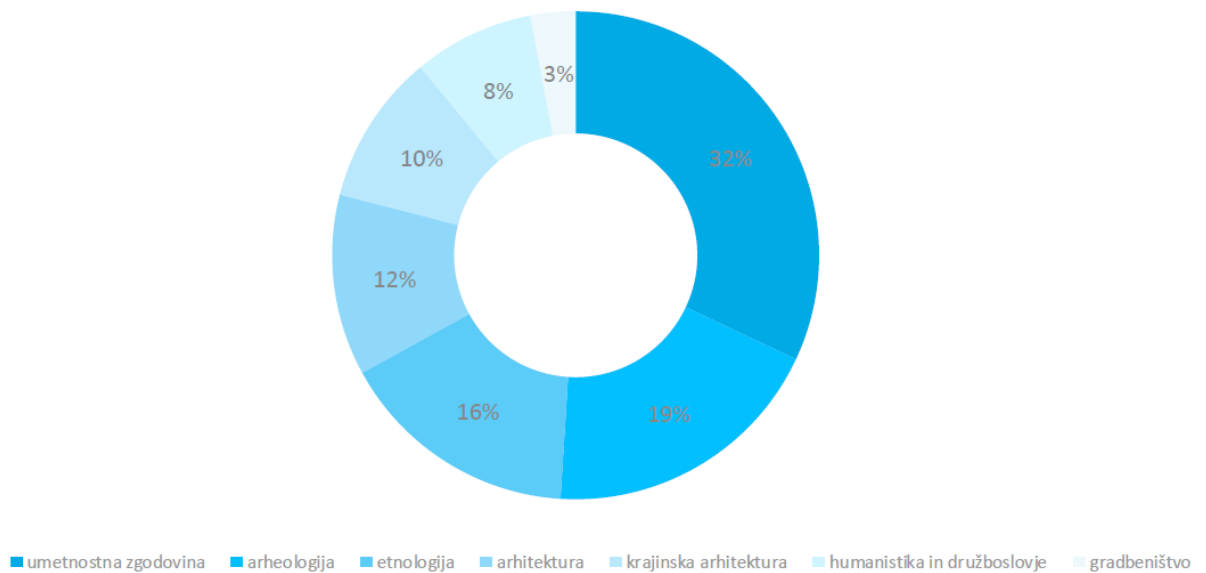
Povzetek misli zbora: UO ZAPS

POVZETEK

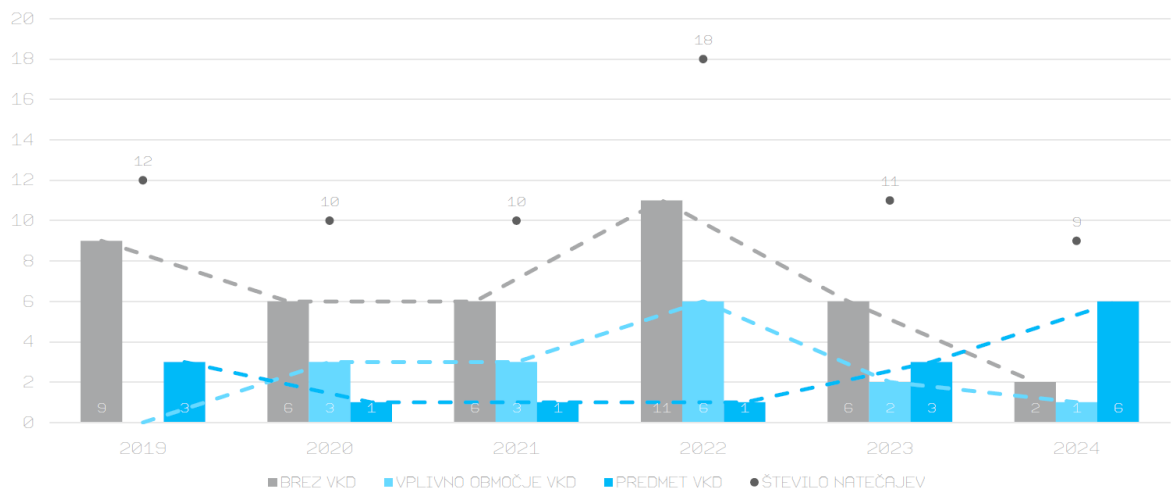
Zavedanje o pomenu nepremične kulturne dediščine je na načelni ravni splošno družbeno sprejeto. A kaj preнове objektov in območij kulturne dediščine pomenijo v praksi? Kakšna je vloga arhitektov, krajinskih arhitektov in prostorskih načrtovalcev v teh procesih? Kakšni so pogoji za pridobitev strokovnega izpita na področju varstva kulturne dediščine (t. i. konservatorskega izpita) in kakšna so pooblastila, ki iz njega izhajajo? Zakaj je arhitekturna stroka v strukturah ZVKDS vedno manj prisotna? Bi bila večja udeležba arhitektov, krajinskih arhitektov in prostorskih načrtovalcev v strukturah ZVKDS nujna? Kako uspešni smo pri prenovah? Kako zagotoviti večjo transparentnost in odprtost postopkov naročanja projektnih storitev prenov ob zagotavljanju ustrezne strokovne usposobljenosti kadrov?

V uvodnem prispevku je bil poudarjen pomen varstva kulturne dediščine kot eno bistvenih načel urejanja prostora, ki daje prednost prenovam pred novogradnjami. Prof. dr. Sonja Ifko je med drugim poudarila, da dediščino lahko ohranjamo le tako, da jo ustrezno vključimo v sodobno življenje. Zato je pomembno razumevanje dediščine kot procesa sprememb. Izpostavila je pomen mednarodnih zavez pri varstvu kulturne dediščine (letos na primer obeležujemo petdeseto obletnico Evropskega leta arhitekturne dediščine in Amsterdamske deklaracije), zato je na mestu preizpraševanje, kako učinkovito usmerjati prihodnji razvoj in politiko razvojnega varstva dediščine. Doc. dr. Miloš Kosec je izpostavil pomen takšnega pristopa k prenovam (revitalizacijam), pri katerih bi bila vsebina osnova in ne šele posledica. Poudaril je, da je prenova praviloma velik, enkrat in kratkotrajen gradbeno radikalen poseg, ki mu velikokrat manjka vsebine. Takšna sta na primer prenova gradu Pišece, ki še danes išče vsebino, ali novejši primer prenove gradu Turjak, ki je funkcijsko v konfliktu z dediščinskimi značilnostmi stavb. Prenove gradov so po njegovi oceni sicer ene bolj uspešnih, saj gre pri gradovih za desetletje prepoznane objekte kulturne dediščine. Še veliko bolj pa se zaplete pri ostalih enotah, kot so npr. vernakularna, industrijska dediščina, dediščina 20. stoletja, kjer gre za še bolj zapletena vprašanja. Kot osrednji problem ne vidi nujno količine sredstev, temveč pomanjkanje komunikacije, strokovno neusklajenost, pomanjkanje strokovne fleksibilnosti. Pozval je k drugačnim pristopom varstva dediščine ter hkrati opozoril, da bi morale biti vzdrževanje in upravljanje enot dediščine ene od tem, ki bi se jim bilo vredno še bolj posvetiti.

Izr. prof. Aleksander Ostan je na primerih dobre in slabe prakse na slikovit način prikazal pomen varstva kakovostnih zasnov naselij, urbanizma in arhitekture, potrebo po senzibilizaciji za to, da bo varstvo dediščine še bolj učinkovito in bo transformacija izvedena na kvaliteten način. Izpostavil je, da je mesto vedno palimpsest – nalaganje plasti ena na drugo. Spomnil nas je, kar ugotavljajo neuroznanstveniki, da nas harmonično okolje spodbuja, kaotično pa krni. Strokovnjaki urejanja prostora in varstva kulturne dediščine imamo tu posebno odgovornost, saj vse želje družbe prenašamo in jih uresničujemo. Da bi to dosegli, je pomembna dobra izobrazba, od vrtca do fakultete, pa tudi tekom strokovnega dela.

Slika 1: Strokovna izobrazba konservatorjev, zaposlenih na ZVKDS. Vir: HEI-Transform, Sonja Ifko, Luka Gruškovnjak, 2023.

Slika 2: Javni natečaji in varstvo kulturne dediščine: primerjava natečajev po letih glede na varstvo kulturne dediščine; Vir: natečajna služba ZAPS, 2025.

V razpravi, ki je sledila uvodnim prispevkom, je bila večkrat izpostavljena pomembnost vse dediščine, ne samo 30.000 enot, vpisanih v register. Dediščino predstavljajo različne zgodovinske plasti in s tem tudi enote, ki niso zaščitene, pa vendar predstavljajo kakovosten prispevek našega kulturnega razvoja. Tudi tem je treba posvetiti več pozornosti. V družbi je treba vzpostaviti pravi odnos do dediščine, ki mora biti dediščina vseh; strokovnjakov, lastnikov, investitorjev, odločevalcev in uporabnikov.

Pred časom je bila podoba slovenskih naselij in krajine drugačna, naselja so bila skladno grajena, čeprav niso bila zaščitena (v primeru, da niso izpolnjevala ustreznih kriterijev, da bi bila uvrščena med kulturno dediščino). Sčasoma so ta naselja svojo enotno podobo izgubila. Eden izmed razlogov za razkroj so tudi prostorski akti, ki za varstvo ne dajejo vedno ustreznih usmeritev. Stanje v prostoru kaže, da so nedorečeni ali neustrezni pogoji in usmeritve pogosto v korist investitorjem, a v škodo prostora. Investitorji se bolj kot varstva dediščine in prostora zavedajo svojih pravic in koristi, zato je v sistemu normativnega varstva težko nasprotovati njihovim željam, zlasti kadar so te skladne s prostorskimi akti, čeprav taka gradnja v prostoru

pomeni odklik od ustaljenih (kakovostnih) vzorcev. Zato je treba posebno pozornost posvetiti pripravi prostorskih aktov, v katero je treba vključiti vse ključne vidike, pri pripravi pa morajo sodelovati vsi relevantni strokovnjaki.

Poleg varstva stavbe (spomenika/dediščine) je bil poudarjen tudi pomen varstva odprtega prostora in vrtnoarhitekturne dediščine ob stavbah ter vključevanja ustreznih znanj in strokovnjakov (npr. krajinskih arhitektov) v prenovi.

Izpostavljen je bil tudi pomen izdelave dobrih strokovnih podlag kot osnova za varstvo dediščine, tudi v prostorskih aktih. Predlagana je bila integracija vsebin postopkov po metodi vzorčne priprave krajinske zasnove na način, da se strokovna podlaga zaključi s predlogi, ki se zapišejo v akcijski program. Strokovne podlage namreč morajo voditi v realizacijo. Akcijski načrt bi lahko bil učinkovit za prenovi.

Velik problem je tudi dovoljevanje rekonstrukcije, s katero se zgradi skoraj popolnoma nov objekt v enakih gabaritih, kar pa je v nasprotju s prepričanjem, da je dediščina v svoji celotni substanci. Tudi ko gre za odstranitev dediščine, bi morali biti pogoji strožji. Pogoji za novogradnje in prenovi ne bi smeli biti enaki, morda pa bi bilo treba spremeniti tudi upravne postopke za prenovi.

V nadaljevanju je bila izražena potreba po oblikovanju politike rednega vzdrževanja dediščine. Ravno redno vzdrževanje je tisto, ki omogoča, da z običajnimi stroški dediščino ohranjamo. Druge države imajo različne načine pomoči, na Portugalskem na primer ne nudijo finančne pomoči, temveč brezplačno strokovno pomoč.

V razpravi smo večkrat slišali, da lastniki dediščino dojemajo predvsem kot strošek, saj je vzdrževanje prepuščeno vsakokratnemu lastniku. Udeleženci so poročali, da je v drugih evropskih okoljih situacija drugačna, saj dediščina predstavlja tudi gospodarsko kategorijo. Lastnikom je na primer na voljo finančna vzpodbuda za vzdrževanje, kot lastniki pa so v davčnem sistemu lahko tudi drugače obravnavani. Po mnenju nekaterih udeležencev bo navaden državljan, lastnik dediščine, z njo ravnal drugače, če bo razbremenjen vsaj dela finančnega bremena. Na ta način bi se postopoma razvila tudi »ljubezen do dediščine«. Potrebni so programi za lastnike kulturne dediščine, ki vključujejo tudi nagrade. Če je gospodarski cilj Slovenije turizem, je treba znati dediščino vzpostaviti kot gospodarsko kategorijo.

Dobra prenova je vedno pogojena s pravilnim razumevanjem rabe, pomena in vrednosti objekta, zato je treba že v času snovanja novih objektov razmišljati o prihodnjih rabah. Ko gre za prenovi, nastane težava, kadar se raba opusti in je treba poiskati novo. Včasih se ta proces izvede prehitro oziroma na silo, zato nekateri prenovljeni objekti ne zaživijo. Vprašati se je treba tudi, ali je res treba vsako ruševino obnoviti ali bi jo bilo morda smotrnejše ohranjati, entiteto kot tako?

Temelj ščitenja objektov je njihova uporabnost. Pri tem je izrednega pomena prostorsko načrtovanje. Če namreč ključne mestotvorne vsebine selimo v predmestja, dediščina posledično umira. Sicer bi bili vsi ukrepi lažji. Omenjen je bil sistem LEVELS, po katerem se ocenjuje trajnostni vidik gradnje. Pri tem je bilo izpostavljeno, da je treba ponovno rabo (in s tem prenovi) razumeti kot najvišjo kategorijo trajnostne gradnje. Do sedaj so se namreč velike količine sredstev z naslova trajnostne gradnje delile zgolj za energetske učinkovitost. Če občine ne bodo uspele dokazati, da je raba objektov kulturne dediščine trajnostna, ne bodo prišle do sredstev za obnovo. Za to je treba v sistemu LEVELS ovrednotiti rabo obstoječih objektov.

Ena večjih težav je tudi sodelovanje strokovnjakov, saj med njimi pogosto ni horizontalne komunikacije. Strokovnjaki se med seboj velikokrat ne slišimo, ni empatije, temveč vsak zagovarja le rešitve s svojega vidika ali s stališča moči oziroma pristojnosti. Za dobre rešitve je

nujna dobra komunikacija, kompetenten sogovornik in znanje. Ko se slišimo, se zgodijo dobre rešitve. Izrečena je bila misel, da pravih rešitev ni, je pa več pravih pristopov.

V nadaljevanju so udeleženci poudarjali pomen strokovnih kompetenc strokovnjakov, ki se ukvarjajo s prenovo. Po mnenju nekaterih je med konservatorji premalo arhitektov, krajinskih arhitektov in prostorskih načrtovalcev, nekateri drugi pa menijo, da najbolj primanjkuje gradbenih inženirjev. Arhitekti so opozorili na problem iskanja rešitev s predstavniki ZVKDS, kadar ti niso strokovnjaki. Sporno je tudi, da na ZVKDS statične sanacije objektov kulturne dediščine pogosto ne ocenjujejo kot nujne, češ da je od zadnjega večjega potresa preteklo že 150 let, v tem času pa da se ni nič hujšega zgodilo. Prav zaradi statične sanacije bi bilo strukturo zaposlenih na ZVKDS treba okrepiti z gradbenimi inženirji.

Večkrat je bila izpostavljena potreba po dodatnem strokovnem izobraževanju s področja prenove za arhitekte. Udeleženci so predlagali, naj bo izobraževanje za arhitekte na ZAPS, poleg oblike predavanj, izvedeno tudi na način delavnic, kjer bi se udeleženci posvetovali o konkretnih dilemah in problemih, vezanih na prenovo, kar bi omogočalo prenos znanja. Izražena je bila potreba po izobraževanju o tvarini sami, o dediščini, gradivih, možnih tehničnih rešitvah, ... pa tudi o prenosu znanja glede primerov dobrih praks. Po drugi strani smo izvedeli, da na Fakulteti za arhitekturo prenavljajo izobraževalni program, pri čemer dajejo večji poudarek prav na prenovi. Uveden je modul prenova in konservatorstvo, uvaja se obvezen predmet z enakim nazivom. Dodatno izobraževanje je potrebno tudi v konservatorski stroki, konservatorji pa da bi morali biti bolj prisotni na gradbiščih, saj so pri varstvu dediščine potrebne konkretne izkušnje. Okrepiti bi bilo treba tudi kader na ZVKDS, poročajo, da je konservatorjev je premalo, in da so le-ti preobremenjeni.

V zvezi s kompetencami strokovnjakov, ki se ukvarjajo s prenovo, je bil izpostavljen pomen izkušenj. Omenjen je bil primer prenove arhitekture Alvarja Aalta na Finskem: njegovo dediščino lahko prenavlja le tisti, ki že ima izkušnje s prenovo njegovih del. Ob tem pa je bil izražen pomislek, saj v Sloveniji sledimo načelu odpiranja trga nalog za čim širši krog (kvalitetnih) strokovnjakov. Potrebno je najti načine naročanja projektiranja prenov, s katerimi bomo znali zasledovati tako načela strokovnosti kot tudi odprtosti trga storitev projektiranja.

Udeleženci so se v nadaljevanju dotaknili tudi novega Zakona o varovanju kulturne dediščine, ki je bil v času Zbora ravno v javni obravnavi. Povedali so, da je zakon pomemben, a da ne bo prinesel vseh rešitev. Je samo podlaga za delovanje, s katero so določeni jasni delovni postopki in procesi. Ker imamo v Sloveniji dokaj normiran sistem z obilico predpisov, je bilo ponovno ugotovljeno, da nam manjka predvsem nadzor. Ta šepa na vseh področjih, kršitve pa so pogosto nesankcionirane. V nekem primeru je župan prijavil kršitev na sedem inšpekcij, reagirala pa je samo ena. Parafrazirana je bila tudi izjava Franceta Steleta, da: »Dediščino najbolj ogrožata čas in človek. Proti času se lahko borimo s tehničnimi rešitvami, proti človeku, ki je brutalen uničevalec, pa s prepričevanjem in izobraževanjem.«

Spodbudni so podatki glede natečajev s preteklega leta, saj je bilo več primerov prenov kulturne dediščine, za katere je bil razpisan javni natečaj. Konservatorji ob tem opozarjajo, da je njihovo sodelovanje v natečajih le kot izvedencev, in ne kot članov ocenjevalne komisije, premalo.

Proti koncu razprave je bilo omenjenih še nekaj konkretnih primerov. Najprej je bila omenjena problematika Sokolskega doma, delo Ivana Vurnika, ki bo v letu 2027 praznoval 100. obletnico. Stavba je potrebna prenove, lastnik Športno društvo Tabor pa za prenovo nima sredstev. V stavbi je še vedno ohranjena prvotna dejavnost, a če ne bo denarja za prenovo, bodo morda stavbo primorani prodati. Nato je bila omenjena prenova dvorca Rakičan, ob tem pa nujnost upoštevanja dolgoročnih napovedi (v konkretnem primeru 100 letnih podatkov) glede podnebni sprememb za prenovo vrtnoarhitekturne dediščine in glede dreves ter o nujnosti specifičnih znanj, ki so za tako prenovo potrebna. Nazadnje je bila izpostavljena še

problematika ohranjanja železniških postaj. Slišali smo, da na Slovenske železnice (SŽ) ne želijo unikatnih rešitev, ter da se železniška postajališča običajno prenavljajo v sklopu prenove celotne železniške infrastrukture, pri čemer projektiranje običajno vodi specialist za tirne naprave. Nekatere historične postaje so po mnenju SŽ predimenzionirane.

Razpravo je sklenila misel, da smo za varstvo kulturne dediščine odgovorni vsi. Te odgovornosti se lahko tudi priučimo; kot smo v trgovinah za pičlih 50 centov navajeni pospravljati nakupovalne vozičke vedno na isto mesto, tako bi verjetno obstajal način, da bi se vsi odgovorno vedli tudi do kulturne dediščine.

RAZPRAVA - IZBOR misli

V razpravi smo udeležene pozvali, da naj svoje misli oblikujejo glede na tri izpostavljene vidike: kakšni so problemi (označeno z rdečo), katere so možne rešitve (označeno z zeleno) in kakšna je vloga ZAPS pri tem (označeno z modro). Nekaj od izrečenih misli kaj so problemi, kaj so možne rešitve in kaj lahko naredi pri tem ZAPS:

PROBLEMI

REŠITVE

VLOGA ZAPS

Kakšni so problemi?

Kakšne so možne rešitve?

Kakšna je lahko vloga ZAPS?

degradacija okolja skozi čas, ki jo povzroča tudi tehnologija

pomanjkanje vključevanja krajinskih arhitektov na področju urejanja odprtih površin

kar ni definirano v zakonu, je težko uveljaviti

angažiranje strokovnjakov z vseh področij

vključiti izobraževanje s področja dediščine v vse nivoje izobraževanja

zapisati primerne pogoje v prostorske akte glede posegov v prostor s področja varovanja dediščine

spremljanje doslednega upoštevanja etičnega kodeksa

spodbuditi javne natečaje za objekte s področja kulturne dediščine

dodatna izobraževanja ZAPS s področja varovanja kulturne dediščine

prostorski akti dopuščajo pogoje gradnje, ki degradirajo okolje

pomanjkanje prostorskih načrtovalcev v strukturi ZVKDS

pomanjkanje horizontalne komunikacije med strokovnjaki

poudariti izobraževanje strokovnih delavcev v smeri prostorskega načrtovanja

integracija vsebin postopkov - primer metodologije za krajinsko zasnovno RPP

vzpostaviti sistem kontinuirane priprave strokovnih podlag s kritičanjem konservatorjev in prostorskih načrtovalcev

več izobraževanj ZAPS s področja prenove v kategoriji B ali uvesti novo kategorijo E

izvedba delavnic kot način izobraževanja

Sodelovanje konservatorjev pri javnem natečaju je potrebno poudariti. Vloga izvedenca včasih ni dovolj

med nalogami ZVKDS niso predvidene naloge s področja prostorskega načrtovanja

zakonodaja predvideva obvezno izvedbo javnega natečaja zgolj za novogradnje

gmotno breme dediščine "pade" na lastnike

izdelati pogoje kdaj je potrebno izdelati strokovne podlage

Sodelovanje konservatorjev in arhitektov daje dobre rezultate. Potrebno je spodbuditi takšno prakso

sodelovanje s kompetentnimi sogovorniki

Platforma - izobraževanja in izmenjava znanj s konkretnimi primeri (primer skupina OJ)

zadostitev s ponovno gradnjo - ponovljivo podobe originala

zakonodajno ni urejeno področje rednega vzdrževanja objektov

priglasitev vzdrževalnih del več ne obstaja, mogoči so večji posegi brez sodelovanja strokovnjakov

Poteka preoblikovanje Studija na FA UNI-LJ v izbirne module. Eden izmed njih namenjen prenovi in dediščini.

FA UNI-LJ uvaja dodatne predmete, izvaja programe poletne šole in pogovorne večere na temo dediščine

Možnost opravljanja obvezne študijske prakse med študijem v sodelovanju z ZVKDS

pomanjkanje konkretnih znanj s področja gradbene stroke

primer iz prakse: težko voditi dialog na področju statične sanacije

stavba prične propadati predvsem ko opusti rabo

potrebno uvesti izobraževanje za lastnike dediščine

dediščina je gmotno breme. Potrebno je omogočiti viro za prenovo in vzdrževanje lastnikov dediščine

oblikovati smernice za redno vzdrževanje objektov preko načrtov vzdrževanja

kompleksnost premisleka pri prenovi in rabi ruševin

"Dediščino uničujeta čas in človek"

Pomanjkanje nadzora nad izvajanjem

primer dobre prakse iz Portugalske: svetovanje lastnikom namesto finančne podpore

komisija za spremljanje prenove, ki sodeluje s pripravljalci DPN

dobra prenova je pogojena z razumevanjem materije

manjko znanja problematičen za razvoj kvalitetnega sodelovanja

poznati je potrebno različno obligatornega in sugestivnega predpisa

težava z etičnostjo do anonimne arhitekture

država mora narediti nalogo uveljavljanja in izvajanja nadzora nad posegi v prostor

dvigniti splošno izobrazbo o dediščini

izobraževanje konservatorjev z izkušnjami iz gradbišča

konservatorji kot izvedenci v potopku javnega natečaja nimajo dovolj teže

cena novogradnje pred prenovo

Preširoka definicija investicijsko vzdrževalnih del na infrastrukturi

temelj prenove je raba objekta

uveljaviti prenovu v "level" kot najvišjo obliko trajnostne rabe virov

omogočiti normativni okvir prenove

Primeri iz prakse: problematična prenova železniških postaj

podnebne spremembe ključni faktor pri analizi prenove

veliko strokovnega dela politika ne uveljavi

enakovredna obravnava dediščine po celotni državi

izobraževati in vzpostaviti pogoje za določitev vplivnega območja

sistemsko reševanje primerov

kaj se zgodi pri pogojih dediščine, ki je ni več

uvedba sklada za dediščino

izobraževnje tudi javnih lastnikov dediščine

izobraževanje odločevalcev, tudi preko gospodarske dejavnosti

ureditev pravnega nasledstva avtorjev

definiranje prostorsko izvedbenih pogojev v aktih, da je mogoča prevlada prenove

Premisliti o primerni spodbudi, mogoče davčni, za spodbudo k prenovi

Drugačna merila in pogoji za prenovu drugačni in spodbudni pred pogoji za novogradnje

Vključevanje lastnikov v programe izobraževanja in delavnic

KAKO NAPREJ

Naloge s področja varovanja kulturne dediščine predstavljajo vedno večji del nalog, s katerimi se ukvarjajo tudi strokovnjaki naših strok. Predstavljene analiza natečajne službe ZAPS je denimo pokazala, da je bil pri večini natečajev v zadnjem obdobju predmet natečaja predmet varstva kulturne dediščine ali vsaj v vplivnem območju kulturne dediščine.

ZAPS je samo eden od deležnikov in stroke združene v ZAPS niti ne predstavljajo ključnega deleža zaposlenih v ZVKDS. A vseeno je bilo v razpravi izraženih nekaj misli, kje bi lahko v okviru ZAPS aktivno že v tem trenutku pomagal k izboljšanju stanja:

- V naboru tem za stalno poklicno usposabljanje (SPU) bi bilo treba vključevati več aktivnosti, vezanih na varstvo kulturne dediščine in prenove. Izobraževanja bi morala biti namenjena tako članom ZAPS kot ostalim (npr. konservatorjem).
- Strokovnjaki ZAPS, ki se aktivno in pogosto ukvarjajo z varstvom kulturne dediščine, bi lahko po zgledu skupine občinskih urbanistov ustanovili svoje interno platformo za izmenjavo informacij, nasvetov, neke vrste »forum«, ki ga lahko organizirali v okviru ZAPS in bi lahko precej izboljšal izmenjavo izkušenj članov, ki so vpeti v varstvo kulturne dediščine.

Predlaganih je bilo več aktivnosti, ki bi jih bilo nujno okrepiti tako na lokalnih kot na državni ravni, in na katere morajo biti pozorni tudi investitorji in naročniki prenov, npr.:

- povečanje strokovnega nadzora pri posegih v dediščino,
- zaposlovati z znanjem in veščinami podkovan kader ter omogočati dodatna izobraževanja v zvezi z varstvom kulturne dediščine,
- v projekte vključiti strokovnjake različnih strokovnih profilov (arhitekti, krajinski arhitekti, prostorski načrtovalci, konservatorji, inženirji, ...) ter spodbujati komunikacijo in sodelovanje za boljše rešitve,
- iskati možnosti in podpreti prizadevanja, da se bolje opolnomoči lastnike dediščine, tako finančno kot s strokovnim znanjem,
- prepoznati in doseči, da bo ponovna uporaba objektov prepoznana kot najvišja trajnostna kategorija.

V splošnem pa je potrebno ves čas promovirati redno vzdrževanje namesto prenov; promovirati pomen ponovne uporabe objektov kot najvišjo kategorijo trajnostnega ravnanja s prostorom in podpirati pobude, ki bi tako strokovno kot tudi finančno spodbujale lastnike dediščine k ohranjanju namesto rušenju.